

Ə.Ə.Sultanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sultanova.ezize@gmail.com

ŞAGİRD ŞƏXSİYYƏTİ HAQQINDA ÜMUMİ ANLAYIŞLAR VƏ ONLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ ÖYRƏNMƏ METODLARI

Xülasə

Şəxsiyyət, müxtəlif fərdlər üçün ümumi bir şeyə malik olan və fərdi xarakter xüsusiyyətlərinin geniş spektrində fərqlənən hər bir insanın sistemli sosial mülkiyyətidir. İnsan bir şəxsiyyət kimi sosial mahiyyət və görünüşdür, onun əsas xüsusiyyəti doğulduğu heyvandan yüksəklik dərəcəsidir. İnsan bir şəxsiyyət kimi bioloji xüsusiyyətləri ilə, saç rəngi, geyimi, əmlakı ilə şagird şəxsiyyəti bütövlükdə uşağın daxili xüsusiyyətlərinin göstəricisidir, onun fəaliyyətinin bütün növlərində özünü göstərir. Şagird şəxsiyyətinin yüksək psixoloji xüsusiyyətlərinin, onun əqli və sosial keyfiyyətlərinin, münasibət və dəyər yönümlərinin, özünüqiymətləndirmənin və özünütənanmanın, şüur aktlarının və tələbənin həqiqi davranışının formalaşmasında tədris prosesinin aspektlərinin öyrənilməsi məktəbdə praktiki nəzərdən şox vacibdir.

ОБЩИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА И МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Резюме

Личность - это систематическое социальное свойство каждого человека, имеющее что-то общее у разных индивидов и отличающееся широким спектром индивидуальных черт характера. Человек как личность есть социальная сущность и облик, главная его характеристика - степень возвышения от животного, от которого он родился. Как личность, с его биологическими особенностями, цветом волос, одеждой, имуществom, характер школьника является показателем внутренних особенностей ребенка в целом, проявляется во всех видах его деятельности. Изучение высоких психологических особенностей личности учащегося, его психических и социальных качеств, мироощущения и ценностных ориентаций, самооценки и самопознания, аспектов учебного процесса в формировании актов сознания и реального поведения учащегося с практической точки зрения чрезвычайно важно для школы.

GENERAL CONCEPTS OF STUDENT PERSONALITY AND METHODS OF STUDYING THEIR CHARACTERISTICS

Summary

Personality is a systematic social property of each person that has something in common for different individuals and differs in a wide range of individual character traits. Man as a personality is a social essence and appearance, his main

characteristic is the degree of elevation from the animal from which he was born. As a person, with his biological characteristics, hair color, clothes, and property, the character of the student is an indicator of the internal characteristics of the child as a whole, it manifests itself in all types of his activities. The study of the high psychological characteristics of the student's personality, his mental and social qualities, attitude and value orientations, self-esteem and self-knowledge, aspects of the educational process in the formation of acts of consciousness and real behavior of the student from a practical point of view is extremely important for the school.

Açar sözlər: *şagird, məktəb, şəxsiyyət, sosial, psixoloji, keyfiyyət, metod, öyrənmə, inkişaf*

Ключевые слова: *ученик, школа, личность, социальное, психологическое, качество, метод, обучение, развитие*

Key words: *student, school, personality, social, psychological, quality, method, learning, development*

Psixoloqların qeyd etdiyi kimi, şəxsiyyət insanı yalnız bir tərəfdən xarakterizə edir: onun ictimai münasibətlərdə iştirakı, fəaliyyət və davranışın aparıcı motivləri ilə müəyyən edilən oriyentasiyasını. Şəxsiyyətin inkişaf istiqaməti sosial və pedaqoji-psixoloji ola bilər. Birinci halda insanı ümumi iş, cəmiyyətə, vətənə və s. xidmət motivləri idarə edir. İkinci halda, motivlər şəxsi rifah, şəxsi mənfəətlə bağlıdır. Bəzi hallarda ictimai və şəxsi maraqlar üst-üstə düşə bilər, digərlərində ekoist oriyentasiya digər insanlara, bütövlükdə cəmiyyətə zərər verə bilər (3, səh. 57).

Buna əsaslanaraq şəxsiyyətin müsbət və mənfəi inkişafından danışmaq olar. Şəxsiyyətin müsbət inkişaf səviyyəsi şagirdin başqa insanlara, ətraf mühitə, öyrənmə fəaliyyətinə, özünə qarşı məsuliyyət dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Əxlaqın inkişafının yüksək mərhələsində şagirdin əxlaqi əməllərə ehtiyacı yaranır. Buna görə də A.N.Leontyev öz əsərində qeyd edir ki, uşağın psixikasının təhlilinə fəal yanaşma eyni zamanda şəxsi yanaşmadır (5;6)

Beləliklə, yaxşı insan yaxşılıq etməyə bilməz. İnsanın qəbul etdiyi və onun psixi həyatının daxili planına keçən əxlaq normaları vəzifə, vicdan, həya adlanan hisslərin köməyi ilə idarə olunur. Adətən deyirlər ki, bu adam belə hərəkət edə bilməz: ona vicdanı imkan vermir. Bu o deməkdir ki, bu əməl həmin şəxsə xas olan əxlaq normalarına ziddir. İnsan qəbul etdiyi normaları pozduqda, utanc hissi yaşayır. Bu hiss insanın özündən narazılıq, peşmançılıq, özünü qınamaq kimi yaşanır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu halda insan təkcə başqaları qarşısında deyil, həm də öz qarşısında utanır. Bir insan kəskin şəkildə ağırlı hisslər yaşaya bilər, etdiyi işdən peşman ola bilər, baxmayaraq ki, bu barədə heç kim bilmir.

Şəxsiyyət və ləyaqət kimi anlayışlar şərəf sözü, şərəf kodunun mənəviyyəti ilə bağlıdır. Düzgün söz insanın vicdanının sözüdür. Şərəf sözünü pozmaq vicdanına qarşı çıxmaqdır. Şərəf kodeksi həmişə müəyyən bir cəmiyyətdə qəbul edilən əxlaq normalarının məcmusudur. Adətən zabitin, həkimin, müəllimin şərəf kodundan danışırlar. Şəxsiyyət üzvü olduğu cəmiyyətin bu koduna əməl etməlidir.

İnsanın ləyaqəti öz mövqeyini, öz əxlaq normalarını, kimsə onu onlardan kənara çıxmağa məcbur edirsə, müdafiə etmək bacarığıdır. Şagird şəxsiyyətinin formalaşması psixologiyası, onun spesifik tərəfləri ilə bağlı bir sıra maraqlı əsərlərdə, digər elm sahələrindəki problemlərin öyrənilməsi ilə əlaqədar fərdlərin iddialarının səviyyəsi ilə bağlı suallar qaldırılır və həll olunur. Beləliklə, məsələn, bu suallar, mənlilik hörmətləri və istəklər səviyyələri arasında uyğunsuzluq olduqda narahatlıq indeksinin nəzərə alınması, kiçik şagirdlər arasında, zehni inkişaf səviyyələri müxtəlif olan şagirdlər arasında münasibətlər, şəxsiyyətin özünü təsdiqləməsi, sinir sisteminin xüsusiyyətləri ilə əlaqəli təhsildə çətinlik hədəfləri seçmə xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir və temperament, yaş, psixofizioloji xüsusiyyətlər, zəka səviyyəsi və s. Bu əsərlərdə yer alan mühakimələr, nəticələr, nəzəri müddəalar, şübhəsiz ki, dissertasiya tədqiqatımızda xüsusi, metodoloji sualların hazırlanmasında idrak materialı kimi faydalı rol oynamışdır (1, səh.23-24; 3, səh. 54-55).

Şagirdin şəxsiyyətinin öyrənilməsi, bir tərəfdən, əsas ümumi psixoloji-pedaqoji prinsiplər, digər tərəfdən, təhsilin xüsusi şərtləri ilə müəyyən edilən aşağıdakı tələblərə uyğun aparılmalıdır.

1. Tədqiqat hər bir şagirdin əqli inkişafı prosesinin xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə yönəldilməlidir.

2. Konkret şagirdin əqli inkişafının diaqnostikasının nəticələrinin qiymətləndirilməsi bu nəticələri hər hansı norma və ya orta qiymətlərlə müqayisə etməklə deyil, əsasən həmin şagirdin əvvəlki diaqnostik testlərinin nəticələri ilə müqayisə etməklə həyata keçirilir. Onun tərəqqisinin xarakterini və miqyasını müəyyən edir. Tələbənin özünün təhsil fəaliyyətində və özünü-təhsildə göstərdiyi səylər qiymətləndirilir.

3. Hər bir şagirdin əqli inkişafı prosesinin öyrənilməsi onun təhsil aldığı bütün illər ərzində aparılmalıdır. Məktəb çağında uşaqların psixikasında və davranışında çoxlu müxtəlif dəyişikliklər baş verir. Onların hər biri müəllim tərəfindən dərhal öyrənilməlidir. Bu tələbin pozulması ona gətirib çıxarır ki, şagirdin əqidə və davranışında böyük, o cümlədən köklü dəyişikliklərə baxmayaraq, ilk görüşdə müəllimin şagird haqqında rəyi uzun illər qalır.

4. Diaqnostika nəinki konkret fərdi əlamətin indiki, faktiki inkişaf səviyyəsini aşkar etməli, həm də mümkün olan “proksimal inkişaf zonası” (şagirdin əldə edə biləcəyi inkişaf perspektivləri) nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. (böyüklərlə əməkdaşlıqda). “Proksimal inkişaf zonası” (termin

görməli sovet psixoloqu L.S.Vıqotskiy tərəfindən təqdim edilmişdir) tələbənin həqiqətən nə edəcəyini bildiyi (faktiki inkişaf zonasını təşkil edən) ilə deyil, onun əldə edə biləcəyi səviyyə ilə müəyyən edilir (böyüklərin köməyi ilə) (4;5;7).

5. İnkişaf səviyyəsi uşağın müvafiq fəaliyyətinin mənalı xarakteristikası kimi, inkişaf prosesi isə bu fəaliyyətin inkişafında keyfiyyətə unikal mərhələlərin dəyişməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Şagird və şagird qruplarının şəxsiyyətinin öyrənilməsi metodları aşağıdakılardan asılı olaraq bölünür: onların həyata keçirilməsində məktəblilərin iştirakının xarakterinə dair; passiv (müşahidə, fəaliyyət məhsullarının kəmiyyət və keyfiyyət təhlili və s.) və aktiv (anketlər, testlər, sosiometrik ölçmələr, proyektiv, aparat-texniki üsullar və s.); dövründən; birdəfəlik (anket və s.) və uzunmüddətli (məqsədli müşahidə, bioqrafik metod və s.); keçirildiyi yerdən; məktəb (sınıf və məktəbdənkənar) və laboratoriya olmadan asılı olaraq.

Bundan əlavə, müəllimin üzləşdiyi şagirdlərin şəxsiyyətinin öyrənilməsinin konkret vəzifələrindən asılı olaraq metodları bölmək rahatdır, məsələn, tapşırıq şagird qruplarının bəzi psixi xüsusiyyətlərini təsvir etməkdirsə, bunun üçün müxtəlif qeyri-eksperimental üsullardan istifadə edilə bilər: müşahidə, sorğu, söhbət və fəaliyyət məhsullarının təhlili.

Bəzi psixi keyfiyyəti ölçmək lazımdırsa, diaqnostik üsullardan istifadə olunur - həm kəmiyyət (testlər, tərəzilər), həm də keyfiyyət (məsələn, pedaqoji konsultasiya). Psixi hadisələrin izahı təbii, modelləşdirmə və laboratoriya təcrübələrinin köməyi ilə əldə edilir.

Nəhayət, əqli inkişafda imkanları müəyyən etmək üçün şagirdin və şagird qruplarının müəyyən tərəflərini və xassələrini formalaşdırmaq üçün metodlardan istifadə olunur (zehni hərəkətlərin sistemə formalaşdırılması metodu, təhsil fəaliyyətinin formalaşdırılması metodu və s.). Burada müşahidə - əldə edilmiş məlumatların məcburi sistemləşdirilməsi və mümkün nəticələrin formalaşdırılması ilə təhsil prosesində birbaşa qavranılmasına əsaslanan, şagirdlərin fəaliyyətində və davranışında təzahür edən psixi xüsusiyyətlərin uzunmüddətli, sistemli, məqsədyönlü təsviri üsuludur. Müşahidə universal bir üsuldur və ondan müxtəlif vəziyyətlərdə istifadə olunur. Elmi müşahidə gündəlik həyatda qeyri-mütəşəkkil, plansız, kor-koranə şəkildə həyata keçirilən və bir çox qəzalardan asılı olan gündəlik (qeyri-elmi) müşahidədən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir (7).

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə., *Psixologiya, Bakı, 2003, 540 s.*
2. Bayramov Ə.S., *Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri, Bakı: Azərnaşr, 10981, 190 s.*

3. Cabbarov R.V., *Yeniyetmələrdə özünüdərk etmə prosesinin psixoloji təhlili*, Psix.elm.nam.alimlik dərəcəsi almaq üçün dis. Avtor., Bakı, 1990, 22 s.
4. Cabbarov R.V., *Özünügerçəkləşdirən şəxsiyyətin psixoloji keyfiyyətləri // Psixologiya – jurnalı*, Bakı, 2006, №4, s. 115-120.
5. Cabbarov R.V., *Şəxsiyyətyönümlü təhsil paradıqması: ənənəvilik və müasirlik // Psixologiya – jurnalı*, Bakı, 2008, №1, s. 89-97.
6. Əliyev B.H., *Şəxsiyyət probleminə yeni baxış // Elm XXI əsrin astanasında elmi-praktik konfransının materialları*, Bakı: Renesans, 1998, s. 1.
7. Hüseynov E.A., *Öğrencilerin kişilik oluşumuna ve eğitim faaliyetlerine başarı ve başarısızlık etkisinin psikolojik temelleri // Psikoloji Araştırmaları Dergisi T.C. Avrasya Üniversitesi, Trabzon. 2017. sh. 1-6.*